

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI**

NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

**“O RTA OSIYODAN ANADOLIGACHA: TURKIY XALQLAR TILI, TARIXI,
MADANIYATI VA ETNOGRAFIYASI”
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya MATERIALLARI TOPLAMI**

II KITOB

**Navoiy shahri,
19.10.2023**

**XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYANING
TASHKILY QO'MITASI**

B.B.SOBIROV Turken (Germaniya) direktori; Anqara G'azi Universiteti professori

NECATI DEMIR A'ZOLAR:

Navoiy davlat pedagogika instituti ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektoriv.b., pedagogika fanlari nomzodi, dotsent Navoiy davlat pedagogika instituti yoshlar bilan ishlash bo'yicha prorektori, tarix fanlari nomzodi,dotsent Navoiy davlat pedagogika instituti

T. O'TAPOV X. o'quv ishlari bo'yicha prorektori, informatika fanlari nomzodi, dotsent Navoiy davlat pedagogika instituti moliya va iqtisodiy ishlar

QURBONOV G'. bo'yicha prorektori

YODGOROV Institut für die Welt der Turken (Germaniya) O'rta Osiyo-O'zbekiston bo'limi mas'uli

S.XUDOYBERDIYEV Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti fakulteti dekani, f.f.f.d., dotsent

D. HAMROYEVA A. Navoiy davlat pedagogika institute O'zbek tili va adabiyoti kafedراسi mudiri, filologiya fanlari doktori Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti kafedراسi dotsenti, f.f.f.d.

ALLABERDIYEV A. Navoiy davlat pedagogika instituti ATM TB bo'limi boshlig'i tel: 0(436)225-19-23

XOLMURODOV N. E-mail: navgospi_inbox.ru Web-sayt: www.nspi.uz

SADINOVA

F.RAXIMOV

Navoiy davlat
pedagogika
instituti rektori,
texnika fanlari
doktori, professor
Institut für die Welt der

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYANING TAHRIR HAY'ATI

Mas'ul muharrir N. SADINOVA

1-Sho'ba	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, f.f.f.d.
N.SADINOVA	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti, f.f.f.d.
N.RAXMONOV	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi
2-Sho'ba	
M.AXMEDOVA	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida katta o'qituvchisi
S.MUQUMOVA	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti, f.f.f.d. (DSc)
F.YULDOSHEV	
Sho'ba	
M.XUDOYOROVA	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, f.f.f.d.
D.NUSRATULLAYEVA	Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, f.f.f.d.
Sho'ba	
V.CHO'LIYEVA	Navoiy davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrasida dotsenti, f.f.f.d. (DSc)
Sh. ASHUROV	Navoiy davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi

Maqola va tezislarning ilmiy saviyasi, ma'lumotlarning haqqoniyligiga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar

**SUKUT – DISKURS TO‘LAQONLIGINI
TA‘MINLOVCHI VOSITA**

Yuldasheva Dilorom Nigmatovna

BuxDU o‘zbek tilshunosligi va
jurnalistika kafedrası professori,
pedagogika fanlari nomzodi.
g-mail: yuldasheva21dilorom@gmail.com

Annotatsiya. Milliy til va milliy tafakkur mushtarakligidan kelib chiqqan holda har bir nutqiy hodisaning kognitiv, ekspressiv, akkumulyativ jihatlarini tekshirish o‘zbek tilshunosligi uchun nisbatan yangi bo‘lgan lingvokognitologiya yo‘nalishining asosiy vazifalaridan sanaladi. Zotan, har bir tilni o‘sha til egasining nutqi, nutqiy sharoiti, madaniyati, ma‘naviyati bilan birga ijtimoiy muhit, milliy mentalitet, milliy etiket kabi omillar uyg‘unligida tahlil etish muhim.

Kalit so‘zlar: *nutqiy muloqot, diskurs, verbal vosita, nonverbal vosita, sukut, ohang*

**МОЛЧАНИЕ – ПОЛНОТА ДИСКУРСА
ПОСТАВЛЯЮЩИЙ ФАКТОР**

АННОТАЦИЯ. Исходя из общности национального языка и национального мышления, исследование когнитивных, экспрессивных, аккумулятивных сторон каждого речевого явления является одной из основных задач сравнительно новой для узбекского языкознания отрасли лингвокognitологии. Ведь важно анализировать каждый язык в сочетании с такими факторами, как социальная среда, национальный менталитет, национальный этикет, а также речь, речевые условия, культура и духовность носителя этого языка.

Ключевые слова: *речевое общение, дискурс, вербальные средства, невербальные средства, молчание, тон*

**SILENCE – IS THE COMPLETENESS OF DISCOURSE
SUPPLY FACTOR**

ANNOTATION. Based on the commonality of the national language and national thinking, the study of the cognitive, expressive, accumulative aspects of each speech phenomenon is one of the main tasks of the branch of linguocognitology, which is relatively new for Uzbek linguistics. After all, it is important to analyze each language in combination with such factors as the social environment, national mentality, national etiquette, as well as speech, speech conditions, culture and spirituality of the speaker of this language.

Key words: *verbal communication, discourse, verbal means, non-verbal means, silence, tone*

Mavzuning dolzarbligi:

Til tizimida bir hodisa uchun bir necha birlik mavjud ekan, bu o‘z-o‘zidan ro‘y bermaydi. Mazkur birliklar qaysidir jihati bilan bir-biridan farqlanishi tabiiy hol, albatta. Odatda, mana shu farq doimiy ravishda lisoniy tizim, lisoniy ma‘no, lisoniy qiymat bilan aloqador bo‘lmaydi: nima sababdan “muayyan holatda” ma‘lum bir axborotni tinglovchiga yetkazish uchun til tizimida mavjud bo‘lgan bir necha teng qiymatli hodisalardan aynan “shunisi” qo‘llanilgani ko‘p hollarda nolisoniy omillar – nutqiy vaziyat, nutqiy sharoit, nutq obyektı, nutq subyektı, muloqot jarayonining maqsadi, so‘zlovchi va tinglovchining kontakt hamda distant vaziyati, so‘zlovchi yoki tinglovchining ruhiy holati, o‘zaro munosabati, milliy-madaniy saviyasi, ijtimoiy ahvoli, yoshi, jinsi, diniy e‘tiqodi kabi qator jihatlar bilan bog‘liq bo‘lishi ma‘lum.

Ekstralingvistik, paralingvistik, umumiy holatda nolisoniy, nolingvistik hodisa sifatida baholangan ohang, sukut kabi nutqiy birliklarga yetarli e‘tibor berilmadi [7]. Tabiiyki, mazkur nutqiy vositalar kommunikasiya jarayonida, ya‘ni amaliy faoliyatda ta‘sirchanlik nuqtayi nazaridan lisoniy vosita(fonema, morfema, frazema, qolip)lardan ko‘ra ko‘proq samara beradi, nutqiy birliklari(nutq tovushlari, morfemalar, ibora, so‘z birikmasi yoki gaplar)dan ko‘ra ko‘proq ahamiyat va qiymat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili:

Jahon tilshunosligida matni antropotsentrik paradigma asosida o‘rganish, asosan, lingvistik semantika, lingvokognitologiya, psixolingvistika, lingvokulturologiya, pragmatik tilshunoslikka oid tadqiqotlarda ko‘zga tashlanadi. Substansial yo‘nalishning asosiy samarasi tilning tizimli hodisa ekanligini isbotlashdan iborat bo‘lgan bo‘lsa, antropotsentrik paradigmada inson asosiy o‘ringa chiqariladi, til esa inson shaxsini tarkib toptiruvchi bosh unsur deb qaraladi. Zero, rus adibi S.Dovlatov to‘g‘ri ta‘kidlaganidek: “*Inson shaxsiyatining 90 foizini til tashkil*

etadi". Shu bois "inson aqlini, insonning o'zidan, tildan va nutq yaratish hamda nutqni idrok qilish qobiliyatidan tashqarida tasavvur etib bo'lmaydi". (V.A.Maslova)

Yaqin yillargacha o'zbek tilshunoslarining diqqatini o'ziga jalb etmagan, yetarli o'rganilmagan nutqiy vositalarga antroposentrik yo'nalish e'tibor bera boshladi. Zero, tilning voqelanishi bo'lgan nutqqa e'tibor qaratish, nutqiy faoliyat jarayonini tadqiq obyekti sifatida tanlanishi zarurligi Praga lingvistik maktabi a'zolari tomonidan 1929-yillarda e'tirof etishgan edi [2]. Darhaqiqat, istalgan til hech qachon vakuum holatida yashashi mumkin emas, odatda, til muayyan ijtimoiy sharoitda jamiyat kishilari orasida aloqa-aralashuv quroliga aylangandagina o'z mohiyatini saqlaydi. Demak, tilning asl mohiyati uning nutqiy pragmatikasida to'la namoyon bo'ladi.

Bilamizki, til informatsiyasining ichki va tashqi tomoni mavjud, ichki tomoni til strukturasi o'ziga oid bo'lsa, tashqi tomoni nutq vaziyatiga tegishlidir. Aynan, til informatsiyasining tashqi tomoni diskursda verbal birliklar bilan bir qatorda naverbal vositalarni ham taqozo etadi. Zotan, diskurs ularsiz to'laqonli bo'lmaydi.

"O'zbek tilining paralingvistik vositalari" (A.Nurmonov); "Noverbal vositalar va o'zbek tilida ularning ifodalanishi" (M.Saidxonov); "O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari" (S.Mo'minov); "Paralingvistik vositalarning genderologik va pragmatik tadqiqi" (B.Axmedov); "O'zbekona paralingvistik vositalarning tizimiy tadqiqi" (M.Barotova) kabi tadqiqotlarda nutqni ifodalashga qaratilgan xatti-harakatlar tahlilga tortildi. Mazkur ishlarda nutqiy muloqotda zaruriy fikrni to'laqonli ifodalash uchun noverbal vositalardan foydalanish nihoyatda zarurligi, verbal vosita noverbal vosita bilan bog'lanishda qo'llanilgandagina ko'zlangan maqsadga, samaradorlikka erishish mumkinligi dalillandi.

A.Nurmonov tilning kommunikativ vazifasidan kelib chiqqan holda fikr ifodalashda tilga yondosh bo'lgan, funksional jihatdan uni kompensatsiya qiluvchi paralingvistik vositalar haqida to'xtalib, aloqa-aralashuvda ahamiyatli bo'lgan ohang(ovoz)ning sifatiy, miqdoriy xususiyatlari, shuningdek, imo-ishoralar tilshunoslikning o'rganish obyekti bo'lishi kerakligini ta'kidlab o'tadi [3]. Haqiqatan, har qanday tilning markazida inson omili turarkan, diskurs adresant va adresat o'rtasidagi munosabatlardan tarkib topar ekan, tilni uning doimiy foydalanuvchisi bo'lgan inson bilan birga o'rganilishi maqsadga muvofiq. Shu o'rinda aloqa-aralashuvda nihoyatda ahamiyatli bo'lgan sukut hodisasini ham ohang, imo-ishoralar bilan teng barobar o'rganilishi zarurligini ta'kidlash ahamiyatli.

Tadqiqot metodologiyasi:

Zotan, pragmalingvistik yo'nalishda nutqiy bosqichga tegishli jarayonlarni o'rganish sukut, ohang kabi birliklar tadqiqini ham taqozo etadi. Zero, pragmalingvistikaning tilshunoslik fanlari orasidagi o'rni, pragmatik sistema tushunchasining o'zi, uning tarkibiy qismlari orasidagi munosabat, pragmatik tizimning unga aloqador boshqa sistemalar bilan assosiativligi, diskursda sukut, ohang kabilar nutqiy birlikka xosmi yoki ular muloqot birligi sifatida baholanishi kerakmi, degan savollarga hamon to'liq javob berilgan emas.

Aslida, sukut ham muloqotning asosiy maqsadi bilan bevosita aloqador bo'lgan, o'rni kelganda, yangi bir axborot beradigan qismidir. Mazkur ishimizda sukutni suhbat fenomeni sifatida unda ichki nutq voqelanishining ba'zi qirralarini tahlilga tortamiz.

Tahlillar va natijalar:

Muloqot jarayonida sukut insonga xos bo'lgan quyidagi ichki holatlarni yuzaga chiqaradi:

1) **ikkilanish** (ba'zan kishining muayyan fikr, tushuncha yoki voqelik yuzasidan muqim bir qarorga kela olmasligi; turli xayollarda bo'lishi; shubhalanish holatida bo'lishi kabi ma'nolarni voqelantiradi):

"Shu ish bahona bo'lib Asadbekni yo'qotish kerak! Bu shaharga xo'jayinlik qilish faqat sizga yarashadi..."

Bu gapdan keyin oraga sukut cho'kdi. Qilichning ko'z oldiga miyig'ida kulimsirab turgan Hosilboyvachcha keldi. Asadbekning qanotida yurgan odamdan bunday gapni eshitish Hosilboyvachcha uchun tushunarsiz, zavod boshqoni chin dildan aytyaptimi yo ig'vo boshlayaptimi – unga qorong'i edi. (T.Malik. Shaytanat. 1-kitob)

Mazkur misolda suhbatdoshlardan biri – so'zlovchi aytdan gapning ta'sir kuchini kutib jim turgan bo'lsa, tinglovchi shubhalanish, ikkilanish holatida sukut saqlamoqda.

2) **o'ng'aysizlik** (Odatda, xijolatga soladigan; xijolatli; o'ng'aysiz holat; noqulay ahvol kabi ma'nolarni yuzaga chiqaradi):

Homidning zaruratsiz ayb tekshirishi majliska yotroq tuyilgan bo'lsa kerak bir-birlariga qarashib oldilar. Bu o'rinsiz tekshirish majlisni biroz sukutka yubordi-da, so'ngra Akram hoji savolida davom etti... (A.Qodiriy. O'tkan kunlar) Keltirilgan misolda ziyoli, bama'ni kishilar davrasiga tasodifan qo'shilib qolgan, xotinboz laqabi bilan tanilgan Homidning o'ylamasdan aytdan gapi o'tirganlarni noqulay ahvolga soldi, bunday paytda "bema'ni suhbatdosh"ning gapiga shu asnoda javob qaytarish aqlli odamning ishi emas. Mazkur vaziyatda eng to'g'ri yo'l – sukut saqlash. Sukut qilish, bir tomondan, xijolatli vaziyatni ifodalasa, ikkinchi tomondan, o'ng'aysiz holatdan chiqib ketishga ko'maklashuvchi vosita vazifasini ham bajaradi.

3) **tahqirlash** (nafratlanish, jirkanish; mensimaslik, haqoratlash; kamsituvchi, xo'rluvchi gap-so'z yoki harakat qilish kabi ma'nolarni voqelantiradi):

Otabek bu cho'ltoq supurgini tanidi va uning istehzolarini payqadi. Ul bundan so'ngg'i ko'rguligini tamom ma'nosi bilan onglab, ma'nosiz bu savollarga javob berib o'turishdan sukutni xayrlik topdi. Go'yo o'zining bu sukuti bilan Musulmonqulga ma'nolik bir javobni ifoda qilar edi. Chindan ham Musulmonqul bu sukutdan tahqirlandi, tutuni ko'kka ko'tarilar ekan baqirdi:

–Nega javob bermaysan?! (A.Qodiriy. O‘tkan kunlar)

Asar personaji bo‘lgan Musulmonqul qonxo‘rliqi, bezbetligi, rahmsizligi bilan xalqqa tanilgan. Musulmonqul uning oldida hamma titrab, qo‘l qovushtirib, yerni o‘pib turishiga, uning bergan har bir savoliga darhol javob qaytarilishiga odatlangan. Shu o‘rinda Otabekning sukut saqlashi uni chin ma‘noda tahqirladi, asablarini chatnatib yubordi. Otabekning sukutida nafratlanish, jirkanish, qarshisida turgan nusxani mensimaslik ifodasi bor edi.

4) **xotiralarga berilish** (bunday holatlarda kishi o‘tgan umrining yoki umri davomidagi biror voqea-hodisani eslab xotiralar girdobida bo‘lish kabi ma‘nolarni yuzaga chiqaradi):

– *Vatani yo‘qning imoni yo‘qtur... – Ismoilbey shunday deb boshini egdi, sukutga cho‘mdi. Eti ustixoniga yopishib, uzun burni yanada beo‘xshovlik kasb etgan, ko‘zlari kirtayib qolgan qariya bu sukut chodiriga o‘ralib, nimalarni o‘yladi ekan? Bu gapdan yuragi hapriqqan Zelixon-chi? U nima uchun jim? U nimalarni o‘ylayapti. Ismoilbeyning choy quyib o‘tirgan o‘g‘li Ahadbey-chi? Ahadbey Zelixonning tengquri. Taqdirning zolimligi bo‘lmasa biri tog‘lar bag‘rida, biri dengiz sohilida tug‘ilib o‘sib, shu yerda uchrasharmidi? Ular qishloqqa oldinma-keyin ko‘chib kelishdi. Ismoilbey urushdan qaytgach, temiryo‘lga ishga kirib, oilasini shu yerga ko‘chirib keldi. Zelixonning otasi esa urushdan qaytmadi, u yetim holicha qishloqda rizqini terib yuraverdi.* (T.Malik. Shaytanat. 1-kitob. 160-b.)

Insonning umri davomidagi muayyan voqea-hodisalar unda yoqimli xotiralar qoldirishi ham yoki achchiq iztiroblar muhrlashi ham mumkinligi sir emas. Keltirilgan misolda suhbatdoshlarni sukutga cho‘mdirgan holat – vatansizlik. Vatandan yiroqda yashashga majburlik iztirobi.

5) **ichki munojot** (Munojot, aslida, arabcha so‘z bo‘lib, fikrimizcha, o‘zbek tiliga Mavaraunnahrda islom dini o‘rnashgandan keyin o‘zlashgan va faollashgan. Munojot iltijo, maxfiy suhbat demakdir.) Ba‘zan sukut insonning qalb tubidagi hech kimga ochiq-oydin ayta olmaydigan dard-hasratlari, iltijo, tavbalarini tangriga yo‘llash holatini ham ifodalaydi. Masalan,

Ismoilbey boshini egib, sukutga berilgan chog‘larida ko‘pincha Ollohga munojot etadi: “Urushda jonimni omon saqla, deb yolvordim, o‘zingga shukr, saqlading. Bir kungina bo‘lsa ham qishlog‘imda, oilam bag‘rida yashay, dengizning mavjlarini ko‘ray, dedim. Qishlog‘imga qaytarding, shukr. Ammo bir kungina sig‘dirding. Dengiz mavjlariga to‘ydirmading. Gunohim ko‘p bo‘lsa, vatangado qilsang ming roziman. Ammo Ona xalqimni vatangado qilganingga aqlim lol. Nahot barchamiz baravar gunohkor bo‘lsak...” Shu gaplar xayoliga keladi-yu, Xudoga ta‘na qilgani uchun darrov tavba ham etadi. (T.Malik. Shaytanat. 1-kitob. 161-b.)

Shu o‘rinda sukut verbal vositani to‘la kompensatsiya qilganda ham verbal vositaning izi – artikulyatsiya seziladi. Bunda sukutning ma‘lum nutq vaziyati taqozosi bilan fikr ifodalash vazifasida qo‘llanilishi vaqtincha – fakultativ ekani ko‘rinadi.

Tabiiyki, muloqot bo‘lishi uchun suhbatdoshning mavjudligi muhim omil sanaladi. Aksincha, hech qanday tinglovchisiz yolg‘iz holatda, javob talab qilmaydigan so‘zlovchining nutqi tilshunoslikda suhbatdoshsiz nutq akti yoki monologik nutq deb ataladi. Nemis olimi D.Vandegveken buni nokommunikativ nutq akti deb atasa, bir guruh tilshunoslar buni egosentrik nutq deb ataydilar va ushbu turdagi nutq aktlari, ko‘pincha undov, xitob, hayqiriq, munojot, murojaatni bildiruvchi so‘zlar bilan ifodalanishini ta‘kidlashadi [1].

6) **suhbatni davom ettirishni istamaslik** (gohida diskursda suhbatdoshlardan biri (nimadandir hadiksirash, zerikish, toliqish, vaqtni tejash, ranjish kabi o‘nlab sabablarga ko‘ra suhbatni davom ettirishni istamasligi mumkin. Sanab o‘tilgan holatlar ifodasi ham sukut orqali amalga oshiriladi):

– *Vakillarimiz Maskovga ketishdi, – dedi Ahadbey, – Qrim tatarlari bilan birgalashib, haqiqatga yetishar, inshoolloh.*

– *Chechenlar ko‘p ketishdi. Seni ham ketdi, deb yuruvdim? – dedi Ismoilbey.*

– *Onam shu yerda, buvam shu yerda. Men qayoqqa boraman? – Zelixon «men qamoqda edim», demadi. Chol gap kavlamasin, deb boshini egib, sukut saqladi.* (T.Malik. Shaytanat. 1-kitob. 161-b.)

Imo-ishoralar, ohang kabi sukut ham inson tafakkurida ma‘lum ma‘noga xoslanadi. Ya‘ni obyektiv borliqdagi narsa, hodisa, harakat, ichki, tashqi holatlar, munosabatlar ham barcha-barchasi inson tafakkurida aks etishi ma‘lum. Tafakkur ifodalari tilde moddiylashadi va nutqda so‘z, so‘z birikmasi, gap, matn orqali voqelanadi. Demak, bu jihatdan sukut diskursda so‘z, so‘z birikmasi, gap, matn o‘rnida vazifa bajaradi.

7) **sukut bilan berilgan savolga sukut bilan javob qaytarish** (diskurs jarayonida adresant va adresat o‘rtasidagi munosabatlarda shu qadar tarang vaziyat yuzaga keladiki, so‘ralishi va javob qaytarilishi zarur bo‘lgan maqsadni gap-so‘z yoki paralingvistik vositalar yordamida amalga oshirish mumkin bo‘lmay qoladi. Shunday holatlarda sukut bilan berilgan savolga sukut bilan javob qaytariladi):

Elchin bugun “O‘rnidan turib, yuryaptimi?” deb so‘rab, “Ha, yuryapti” degan lo‘nda javob oldi. “Yurayotgan bo‘lsa, nima uchun chiqmaydi?” deb so‘ramoqchi edi, negaligini o‘zi bilgani uchun savoldan o‘zini tiydi.

Ziyrak Manzura kuyovining ko‘zlariga qarab, so‘ramoqchi bo‘lgan so‘rog‘ini angladi. “Huzuringizga qanday chiqsin? Jon achchig‘ida bema‘ni gapni aytib yubordi. Endi yuzi shuvut. Bundan keyingi turmushinglar qanday bo‘ladi, men hayromman”, demoqchi bo‘ldi-yu, kuyovidan sado chiqmagani uchun indamay qo‘ya qoldi. Sukut bilan berilgan savolga javob ham sukut bilan bo‘ldi. (T.Malik. Shaytanat. 2-kitob. 76-b.)

Bolasidan ayrilgan Zaynab bu fojiada eri Elchinni ayblaydi. Agar bu o'rinda adib personajlar(kuyov Elchin va qaynona Manzura)ni "gapirtirsa", shu epizodning ta'sir kuchi pasayar edi. Mazkur epizodning jonli chiqishini "sukut bilan berilgan savolga javob ham sukut bilan qayarilishi" ta'minlay olgan.

8) **ichki g'azabni bosish** (jahlni jilovlash, qo'pollik qilmaslikka harakat qilish kabi ma'nolarni voqelantiradi):

– Siz yaxshi ish qilmayapsiz. Agar xohlasak, mashinaga bosib olib ketishimiz ham mumkin. Biz bilan o'ynashmang.

Bu po'pisadan cholning ham g'azabi qaynadi. Ammo mehmonni quvib chiqarmaslik uchun sukut saqlab, o'zini bosishga majbur etdi. Kesakpolvon esa bu jimlikni o'zining foydasiga hal qilib, "bitta po'pisalik jonlarning bor, senlarning", deb qo'ydi. (T.Malik. Shaytanat. 3-kitob. 16-b.)

Asadbek chindan ham g'azablana boshlagan edi. Gap talashuv shu zaylda davom etsa, o'rtog'ining ko'nglini og'ritib qo'yishi mumkinligini fahmlab, sukut saqladi. Jalil bu sukutni mag'lublik alomati deb o'ylab, g'oliblarga xos qarash bilan oshnasidan yana so'z kutdi. (T.Malik. Shaytanat. 3-kitob. 71-b.)

Yana bir misol.

– Xudo saqlasin, gunohlaringizni o'zi kechirsin. Tavba qiling, bo'tam.

Asadbek ko'kragida alamli faryod bosh ko'tarayotgan edi. Uni bo'g'ish uchun bir necha fursat sukut saqladi. (T.Malik. Shaytanat. 3-kitob. 152-b.)

Misollardan ko'rinadiki, grammatik va leksik birliklari muloqotning to'liq ifoda matniga egaligi, mazmuniligi va ta'sirchanligini ta'minlamoqda. Ammo insonning muloqot qobiliyati, so'zamolligi, psixologik omillar, ijtimoiy muloqotdagi guruh vakillarining o'zaro munosabati, qolaversa, nutq muloqot vaziyati va sharoitidan kelib chiqqan holda muloqot jarayonida to'g'ri qo'llanilishi hamda noverbal vositalardan unumli foydalanilishi orqali muayyan natijaga erishiladi, ya'ni muloqot samarali yoki samarasiz bo'lishi mumkin.

9) **sarosimalik** (gapni nimadan boshlashni bilmaslik oqibatida jim turish holatini ifodalaydi):

Zaynab keyingi gaplarni baqirib aytmoqchi edi. Biroq, lablari sal qimirladi-yu, ovozi chiqmadi. Nihoyat ikkala tomonning sukut bilan olishuviga xotima yasalib, qora xotin tilga kirdi:

– Nima qilyapsan, o'zingni osmoqchimisan?

Ertalab qora xotin muloyim edi, endi esa sensirayapti, ovozi ham dag'al. (T.Malik. Shaytanat. 3-kitob. 18-b.)

10) **aytilayotgan yoki aytilgan gap yolg'onligini sezib turish** (gohida adresat ishontirishga qanchalik harakat qilmasin adresant sukut saqlaydi va bu holat uning aytilayotgan yoki aytilgan gap yolg'onligini sezib turishini ifodalaydi):

Zohid sukutga berilgani holda Jamshiddan ko'z uzmas edi. Sezgirlikda ancha-muncha odamga dars bera oluvchi Jamshid esa bu qarash zamirida ko'p gaplar yashirinib yotganini fahm etardi.

Shuning asnosida to'qigan uydirmalari puch ekanini ham his etib, o'zidan o'zi norizo bo'lardi.

Zohidning sukuti uzoq cho'zilmadi.

– Siz televizor ko'rib turasizmi? – dedi u.

– Ha, unda-bunda... – dedi Jamshid savoldan maqsadni uqmay.

– Bir e'lon berishyapti. "Xayrli tun, kichkintoylar", degan ko'rsatuvlari bor. Shu ko'rsatuvni olib borish uchun yaxshi ertakchi odam kerak ekan. Bir xabarlashing. Shu ish aynan siz uchun, –Zohid shunday deb zaharli jilmaydi-da, xayrlashish uchun qo'l uzata turib qo'shimcha qildi: – Ertaklaringizning muxlisiman. Yana uchrashamiz. (T.Malik. Shaytanat. 3-kitob. 204-b.)

Ba'zan so'zlovchi yoki tinglovchi diskurs jarayonida o'zi istagan yoki istamagan holda sukut saqlab, qaysidir ma'noda, muloqot madaniyati meyorlaridan chetga chiqmasligi yoki ularni buzishi ham mumkin.

Xulosalar:

Ko'rinadiki, inson nutqi nihoyatda murakkab, ko'p qirrali hodisa bo'lib, uning juda ko'p jihatlarini yozuvda berish imkoniyati bo'lmaydi. Til informatsiyasining to'la manzarasini namoyon qilish uchun esa nutqning barcha tomonlarini kompleks ravishda tekshirish zarurati seziladi. Zero, nutq jarayonida ishtirok etayotgan barcha vaziyat kompleksi muloqot fragmentining to'liq va haqiqiy ma'nosini ochib bera oladi [3]. Demak, diskurs davomida suhbatdoshlarning o'y-xayollari, ichki ruhiy holati, ko'pincha, verbal yoki noverbal tarzda bildiradigan munosabati ularning ruhiy va fizik holatida aks etadi va so'z/gap bilan muloqot vaziyatida aytmoqchi bo'lgan barcha fikrlarini ovozi, nutq tampi, ko'z qarashi va psixik fizik holati bilan birga sukut orqali ham tinglovchiga yetkazib bera oladi. Zero, diskursda naverbal vosita–sukutning o'rni beqiyos.

ADABIYOTLAR:

1. Vanderveken D. Meaning and Speech Acts. – Cambridge university press, 2009. – P. 137.
2. De Saussure, F. Course in General Linguistics. Columbia: University Press, 2011. – P. 260.
3. Нурмонов А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент, 2012. – 301 б.
4. Юлдашева Д. Н. Нуткий мулоқотда сукутнинг ўрни. Образование и инновационные исследования. Том 1 № 1 (2020).
5. Юлдашева Д. Н. Сукут нуткий мулоқотнинг таркибий қисми сифатида // Сўз санъати халқаро журнали. – 2020. – Т. 3. – №. 3.

MUNDARIJA

BIRINCHI SHO‘BA GL OBALLASHUV DAVRIDA TURKIY TILLAR: MUAMMO VA YECHIMLAR		
1.	Xolmuradova Mushtariy “Qutadg‘u bilig”dagi ijobiy va salbiy fe‘l-atvor bildiruvchi leksemalar	5
2.	Alimsaidova Sayyora Amidievna, Raximova S.G., Mafozilova N.M., Mamirova R.A. Rus va o‘zbek tilida tanglik qurilishlarini kompetensiyaga asoslangan yondashlash bilan o‘rganish	8
3.	Ubaydullayeva Umida Abdushukur qizi “Layli va Majnun” dostoni terminlarining mavzuviy guruhlari	10
4.	Hayriddinova Gulzoda Jumayeva Z.Sh. Xalq frazemalarining milliy-madaniy xususiyati	13
IKKINCHI SHO‘BA TILSHUNOSLIKNING NAZARIY VA AMALIY MASALALARI		
5.	Yuldasheva Dilorom Nigmatovna Sukut – diskurs to‘laqlonligini ta‘minlovchi vosita	15
6.	Cho‘llyeva Gulchehra Toshpo‘lat qizi Ohang – nozik ma‘no bo‘yoqlarini	19
7.	B.Tuxtayeva O‘zga tilli (qozoq) guruh talabalarining so‘z boyligini oshirishda tovushdosh so‘zlarning ahamiyati	23
8.	Maftuna Axmedova Faxriddinovna Texnika terminlarining yasali xususiyatlari	24
9.	Safarova Nigora Fahlavon qizi Rus tilshunosligida “Ona “ konseptining badiiy matnlar orqali o‘rganilishi	26
10.	B.Tuxtayeva S.Musajonov Nomilliy guruh talabalariga orfografik qoidalarni o‘rgatishda qo‘sh undoshli so‘zning talaffuzi va imlo ustida ishla	28
UCHINCHI SHO‘BA TURKIY ADABIYOT: TARAQQIYOT BOSQICHLARI, MOHIYATI, POETIKASI		
11.	Xo‘jayev Tohir Tabiat va she‘riyat uyg‘unligi (Navoiyning “Favoyid ul-kibar” devoni asosida)	29
12.	Жураев Жамолiddин Аминжонович “Тулшан ул-асрор” хикоятларида Махмуд Фазнавий ва Амир Темур образлари талқини	31
13.	Jo‘rayev Murodulla Alishboyevich O‘zbek adabiyotida komediyaning o‘ziga xos janr xususiyatlari	34
14.	Boltayeva Gulchehra Shokirovna Taxmis muxammaslarning poetik xususiyatlari	37
15.	Mamadaliyeva Zuhra Umaraliyeva Alisher Navoiy “Xamsa”sida raqib obrazi va uning ramziylik xususiyati	40
16.	Narzullayeva Dilfuza Saitovna O‘zbek marosimlarida momo kultiga ishonch izlari	42
17.	Boltaboyeva Ozodaxon Yuldashaliyeva Ibratning nasriy va nazmiy merosi	45
18.	Boltaboyeva Ozodaxon Yuldashaliyeva Ibratning qozilik faoliyati xususida	44

19.	Isayeva Sh.B. Adabiyot darslarida ruhiyat masalalariga yangicha yondashuv	50
20.	Mirzohidova Laylo Baxtiyorovna “Devonu lug‘otit turk”dagi kichik majoziy she‘rlar	53
21.	Barziyev Oybek Xabibullayevich To‘qtag‘ul Sotilg‘anov ijodi va milliy uyg‘onish davri Farg‘ona vodiysi she‘riyatidagi g‘oyaviy mushtaraklik	58
22.	Eshchanova Gavhar Otajonovna Xalmuratova Iroda Safarboyevna “Edigo” dostonining ilmiy o‘rganilishi tarixi xususida	60
23.	Tajibayeva Latofat Farhodovna Mumtoz adabiyot an‘analari - yangi o‘zbek she‘riyati takomilining asosi	65
24.	Jumayev Ilhom Hamroyevich O‘zg‘urmish - komil inson	68
25.	Jahongir Komiljonov O‘zbek ertaklarida “ Semurg” obrazi	72
26.	Eshboyeva Tursuntosh Soxatmamatovna Zamonaviy o‘zbek she‘riyatida tarjima masalalari	77
27.	Tulisheva Gulzina Ravshanovna Zamonaviy o‘zbek adabiy tanqidchiligi rivojida Ozod Sharafiddinov asarlarining o‘rni	80
28.	Гулжахон Амоновна Мардонова Уланларда ухшатиш, муболага санъати, ани^ловчи эпитет ва поэтик рамзларнинг ^улланилиши	83
29.	Шарапова Диана Риннатовна Художественное пространство улицы и площади в поэтическом мире Марины Цветаевой	87
30.	G‘oyibboyeva E‘tiborxon Ahmadjonovna Hazrat Navoiy hikmatlarida ilm va tarbiya uyg‘unligi	89
31.	Со^ибжон Собирович Бойсинов Кадимги туркий адабиёт шеърятининг поэтик хусусиятлари (Юсуф Хос Хожибнинг “Кутадгу билиг” асари мисолида)	90
32.	Jabboraliyeva Zulhayo Alisher qizi G‘oyibboyeva Rayhona Alisher Navoiyning “Holoti Pahlavon Muhammad” asarining badiiy-ilmiy tahlili	94
33.	Xamroyeva Gulmira Tilavna Keldiyorova Dinora Islom qizi Sharof Boshbekov pyesalarida konflikt va kollizya	96
34.	Babakulova Nargiza Kurashbayevna Aisher Navoiy ijodida she‘riy san‘atlarni qo‘llanilish sehri	98
35.	Yaminova Muhayyo Komil Xorazmiy ijodida poetik tasvir: an‘ana va novatorlik	101
36.	Abduraxmonova Dilshoda Alisher Navoiy asarlarida ramzlarning ifodalanishi	104
37.	Rustamov Qalandar Ravshan o‘g‘li Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida jadid adabiyoti namoyondalari ijodini o‘rganish	105
38.	Nilufar Urinboyeva Ilm - ma‘rifatdan nur olgan qalblar	108
39.	Ma‘rufaliyeva Feruzabonu Ma‘rufjon qizi Said Ahmadning “Qorako‘z majnun” hikoyalar to‘plamida inson va ruhiyat tasviri	110

40.	Botirova Ozoda Jamol qizi Oybekning “Navoiy” romanidagi Navoiy obrazining talqini	112
41.	Abdullayeva Dilorom Nosir qizi O‘tkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” romanidagi kompozitsiya, obraz, syujet xususiyatlari	114
42.	Miyassarov Kamronbek Nurali o‘g‘li Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanida davr fojiasi va milliy o‘zligimizga yashirilgan umuminsoniylik	116
43.	Normamatov Diyorbek Matyoqub Qo‘shjonovning adabiy-tanqidiy qarashlari	119
44.	Qahramonova Malika Lev Nikolaevich Tolstoyning jodiyoti	120
	TO‘RTINCHI SHO‘BA TURKIY XALQLAR ETNOGRAFIYASI, TARIXI, MADANIYATI	123
45.	Sarvar Mahmudovich Qo‘ldoshev “Devonu lug‘otit turk”da arslonxon unvoni haqida	123
46.	Saidova Inoyatxon Muhammadraximovna Turkiy xalqlar etnografiyasi, tarixi, madaniyati	125
47.	Raximova Gulora Shahobiddin Suhravardiy ma‘naviy-axloqiy ta‘limoti va uning yoshlar tarbiyasini shakllantirishdagi o‘rni	128
48.	Sheraliyeva Rohatoy Turk va o‘zbek maqollarida onaning ulug‘lanishi	131

**“O‘RTA OSIYODAN ANADO‘LIGACHA: TURKIY
XALQLAR TILI, TARIXI, MADANIYATI VA
ETNOGRAFIYASI” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy
konferensiya MATERIALLARI TO‘PLAMI**

II KITOB

19.10.2023

Hajmi 17. 1/8 bosma taboq. Adadi 50 nusxa. NavDPI

bosmaxonasida chop etildi. Navoiy shahri Ibn Sino-45.

⁷ Алишер Навоий. Маъбул ул-кулуб. -Тошкент. 146-бет.

¹⁷ Alisher Navoiy. Favoyid ul-kibar. MAT. Yigirma tomlik. 6-tom. Toshkent: “Fan”, 1990. 237-bet. (Izoh: boshqa misollar ham shu manbadan olinib, sahifada beti ko‘rsatiladi)